

A kisebbségi jogok megalapozásának jogfilozófiai lehetőségei

A kisebbségi kérdések végiggondolásakor nem lehetünk doktrinérek. A nemzetállamok politikai-jogi realitásai bizonyos hierarchiába szerveződnek és ebben a kisebbségi kérdés csak az egyik, de igen fontos tétel. Minden republikánus államberendezkedésben azonban folyamatosan képviselni kell a kisebbségi kérdés kezelésének a szempontjait, mert ez az egyensúlyi állapot nélkülözhetetlen velejárója.

Románia és a jugoszláv térség evolúciójában vannak hasonló jelenségek: pontosan az erőszakcselekmények sokasága. Ezek Romániában nem vezettek háborús eskalációhoz: az etnikai konfliktus megmaradt az 1990 március 9–11-én Marosvásárheeyen lezajlott véres konfliktus szintjén, amelyet a négy ún. *bányászjárás* követett, 1990-ig. (Ez utóbbiak a kommunista nómenklatúra erőszakpolitikája és a szociális feszültségek „egymásra találásának” példájaként vonultak be a történelembe. Mind Románia, mind a jugoszláv térség utódállamai egy EU-integrációs, demokratikus evolúciú irányába mozdultak, mozdulnak el – még ha Szerbia esetében ez a folyamat nagyon is ellentmondásos. Az európai irány azonban azt is jelenti, hogy a nemzeti jogrendet „át kell írni”, azaz hogy az EU-joganyag integrációja és harmonizációja egy újabb nagyméretű regularizációt jelent, amely a hazai szabályozók hetven százalékát érinti. Az átvételi folyamat az autochton problematikát és konfliktusokat háttérbe szoríthatja, ez az előnye annak, hogy a jog előtte jár a politikának. Mindez azonban nem menti fel az egyes államok belső politikai formációit és közösségeit a hagyományos, öröklött problémák újratárgyalása alól.

Mind a román, mind a szerb államalakulat szempontjából nagyon fontos a hatalom kérdése. Ezt csak az tudja intuitíve kezelni, aki a kommunista állampárt hatalomgyakorlásának a mechanizmusait testközelből is érzékelt. A hatalomnak mindig is volt egyfajta okkultációja, ami a kommunizmusban azonban soha nem látott dimenziókhoz jutott, hiszen minél kisebb a nyilvánosság, annál nagyobb a titkosság. A leglényegesebb döntések a pártirodáknak és az állambiztonsági szobáiban születtek. Mindehhez az örökséghez járult az utóbbi 15 esztendőben – a központi hatalomgyakorlás átalakulásával – a korrupciós jelenségeknek a megjelenése. A társadalmi hálózatot képező korrupció térdre tudja kényszeríteni a politikai – „első” főhatalmat is, de legalábbis alkura kényszeríti, premodern logika szerint.

A szerző nem jogász, hanem filozófus, a romániai magyar kisebbség tagja lévén – mely minőséget, jóllehet bár nem mindig tetszik neki, lelkiismeretileg is vállal – az utóbbi évtizedben, különböző politikai jellegű programok szerkesztőjeként is, s e minőségeiben akár kényszerűen is végig kellett hogy gondoljon számos olyan kérdést, amely kisebbségi helyzetéből, státusából, állapotából következik. Kisebbséginek lenni végül is egy olyan identitástöbbletet jelent, amelynek vállalása számos nehézséggel és hátránnyal jár, s az ember szívesen egyszerűsítene ezeken. A megoldás legegyszerűbb módja az asszimiláció, azonban ez nem kisebbségi, hanem többségi megoldás. A törekvés iránya egyértelmű: a jogok és kötelezettségek rendszerében elhelyezkedő szabad állampolgárnak lenni a legegyszerűbb, ami egyfelől lojalitást jelent, másfelől az államnak azt a kötelezettségét, hogy állampolgára biztonságát garantálja. Ez a republikánus eszmény azonban kissé leegyszerűsíti a dolgokat, hiszen nem kíván és nem is tud számolni a (nemzeti) kisebbségekhez tartozó állampolgárok eredendő (csoportképző) másságával, amely a nyelvileg és kulturálisan homogén államon belül mindig a zavaró heterogeneitást jelenti, megoldandó problémák sokaságát. A kisebbségi kérdés kezelésére több lehetőség kínálkozik, s ezek közül a legegyszerűbb egy kisebbségi törvény, alkotmány értékű jogszabály. Ez bevett gyakorlat, ugyanakkor annak ez elismerését jelenti, hogy a demokrácia önmagában csak a többségi elvet képviseli, ezért a többség problémájának a kezelésére a legalkalmasabb. A kisebbségi probléma kezelésére a 19. század liberális demokrata elképzelései azt a megoldást javasolták, hogy a kisebbségek jogvédelme érdekében külön jogszabályokat és intézményeket kell létrehozni, azaz egy intézményrendszer, amely útját állja a Tocqueville és John Stuart Mill által megnevezett többségi zsarnokságnak.

Úgy tűnik, hogy a kisebbségi kérdés kontingens megoldásai több zavart okoznak, mint amennyit kiküszöbölnek a 20. század végének nemzetközi, azaz európai jogrendjében, amely többek között a balkáni háborúk újabb sokkját is elszenvedte. A kisebbségi kérdés kezelésére általánosabb jogi, jogfilozófiai megfontolásokat kell találni s azt az egyes államok törvényhozási és jogszolgáltatási gyakorlatában érvényesíteni. Ha ez nem történik meg, az európai egység formálisan sem képviselhető, hiszen az európai kisebbségek az európai népesség tíz százalékát képviselik. Az a megfontolás, amely a legalkalmasabbnak látszik a kisebbségi kérdés megközelítésére, az emberiség fogalma és eszméje felől, a nagy emberjogi dokumentumok normatív elképzelése felől közeledik a kisebbségi entitás felé, minthogy a kisebbségekhez tartozó emberek is emberek, tehát szabadságukat, biztonságukat, méltóságukat és tulajdonukat tekintve ugyanazok a jogok illetik meg őket, mint akárki mást. Célszerű tehát e jogokat általános emberjogi alapon deklarálni és garantálni. A probléma

azonban nehezen megoldható, a sajátos visszavezetése az általánosra e filozófiai-jogi esetben különös megfontolásokat igényel, amelyek alkalmasint igen körmönfontak és nehézkesek lehetnek.

Hol keletkezik a kisebbségi kérdés? A kisebbség mindenhol megmutatkozik, ahol nyelvét használja, és mivelhogy a nyelvhasználathoz mindig legalább két kisebbségi szükséges, a nyelvi kérdés impliciten a kollektivitás kérdésévé változik. De ugyanígy vagyunk a hagyománnyal, a hagyományt is működtető kultúrával, a műveltség használata a művelődés impliciten kijelenti, tételezi a közösséget. A kisebbségi nyelveknek az egyes államokban való törvényes használata az explicit, pozitív joghoz tartozik, s gyakran jobban képviselve van a nemzetközi jogban.¹ Ugyanígy, a saját kultúrához való jog is jogi explicitálást igényel a kisebbségek esetében, ez például Románia esetében az egyes országos érdekeltségű művelődési intézmények működését szabályozó kormányrendeletek formájában, tehát egyedileg történik.

Bonyolultabb a történetiség kérdése a kisebbség és többség gyakran egymást váltó minőségei, egyazon vagy különböző államalakulatok területén és feltételei közt. A többség igen sok esetben és hosszú ideig nem tud lemondani arról a mentalitásról, melynek értelmében „hatalma” van a kisebbség fölött, mely hatalom alapja a nemzetközi békeszerződésekben rögzített status quo, végeredményben háborús jog alapján kialakult állapot. Erről a tartós, mentalitásában is demokratikus jogállamiságra áttérni igen gyakran több nemzedéknyi történelmi időt vesz igénybe. Kevesebb problémát jelentenek a nagy európai etnikumokba-nemzetekbe évszázadok távlatában beágyazódott, „őshonos” kisebbségek, amelyeket tartós együttélési kultúra köt össze a többséggel. De a kisebbségi problematika újabb aktualitását az is adja, hogy az új európai kisebbségek – arabok, törökök, kurdok – többségükben mohamedánok – igen harcosak, egyáltalán nem jellemzi őket a régiék rezignáltsága és fáradtsága, helyzetük gyors és stabil rendezést igényel. Az „újak” ilyen értelemben megsegítették a „régiek” problémájának rendezését. Ausztriában így az őshonosak megkaptak minden olyan jogot, amelyet száz év alatt kérni sem mertek.

E kezdő módszertani gondolatok minden kétséget kizáróan abba az irányba mutatnak, amely szerint a kisebbségi (közösségi) jogok kellő megalapozása úgy történhetik meg, ha azokat az emberi jogokból vezetjük le, avagy azokra próbáljuk visszazármaztatni, azaz megfelelően produktív kapcsolatokat hozunk létre a nagy emberi jogi dokumentumokban lefektetett és kifejtett jogelvek, valamint azon jogok összessége között, amelyek a közösségeket az egyes államok joggyakorlatában feltétlenül, expliciten és a pozitív jog szerint megilletik, de amely kollektív jogok implicit leszármaztathatóságából származó elemek is

hozzácsatolhatók, korroborálva a nemzetközi jog idevonatkozó szegmenseivel. A kérdés tehát az, hogy vajon leszámaztathatók-e a kollektív jogok az emberi jogokból, megalapozhatók-e azokban?! A modern jogrend egyenesen szükségessé látszik tenni ezt a megoldást, ugyanakkor azt sem hagyhatjuk figyelmen kívül, hogy mindig van valamilyen mesterséges és kényszeredett íze annak, ha a nagy emberjogi dokumentumok – olykor egyenesen patetikusan kijelentett – individuális felfogásából próbáljuk meg levezetni a kollektív jogokat, mondván azt például, hogy az individuális jogok gyakorlása például nyelvi és kulturális téren implikatívumként közösségeket nevez meg, e kollektivitásokat explicitálni kell stb.

Itt azonban meg kell állnunk egy pillanatra, ugyanis ha a nyelvi vagy kulturális jogok gyakorlása implikálja a közösség kijelentését, akkor a nevezett jogok kodifikációja kapcsán a nemzeti jogalkotásban meg lehet tiltani azt, hogy eme implikatívum explicitummá váljon, ami a közösség megfogalmazására vonatkozó explicit tiltást tartalmazza. 1999 májusában aláírásával Franciaország is csatlakozott *A kisebbségi és regionális nyelvek európai chartájához*, azonban nyomban ki is bocsátott egy értelmezési nyilatkozatot, amely azt tartalmazza, hogy ez a charta az európai nyelvek védelmét szolgálja, és nem vezethet a kisebbségek védelméhez és elismeréséhez, illetve a regionális nyelvek használóinak sem tulajdonít kollektív jogokat (ezt nyilván elsősorban azzal kapcsolatban, hogy a német [Elzász révén] regionális nyelv Franciaországban).² De még ezt megelőzően így járt el Románia is, amikor a román-magyar keretegyezményhez csatolt 1201-es Ajánláshoz egy, a fentivel megegyező értelmű értelmező záradékot fűzött.

Mindez azonban nem a román és francia jogászok és diplomaták találmánya volt, hanem az Európa Tanács 1993-as dokumentumához csatolt memorandumból, valamint jelentésből származott, amely leszögezte, hogy az Ajánlásban feltüntetett jogok olyan egyéni jogok, amelyeket kollektíve gyakorolnak, nem pedig kollektív jogok.

Problémánk megközelítésében azonban ki kell térnünk az általában vett emberi jogok kérdésére, azok megalapozásának problémakörére.

A kérdés kiemelkedő nemzetközi jogi szakértői megegyeznek abban, hogy az emberi jogok alatt manapság az emberi mivoltunkból származó és az emberi méltóságunkkal kapcsolatos általános, iránymutató felfogást értik, amelyet lehetséges jogi normákba foglalni, mégis inkább az általános emberi morál kérdése. Jack Donnelly, a Denveri Egyetem (Colorado) Nemzetközi Stúdiumok tanszékének specialistája a következőképpen fogalmaz: „Az emberi jogok a jogoknak egy sajátos osztálya, az olyan jogoké, amelyekkel mindenki annak a ténynek a következtében rendelkezik, hogy emberi lény. Ezért ezek a legmagasabb rendű erkölcsi jogok (attól függetlenül, hogy elismerik őket avagy nem a pozitív jogban.)

Ezáltal sajátos politikai szerepet játszanak.”³ A nyolcvanas évek neves emberjogi ENSZ riportőre, J. Herman Burgers a következőképpen fogalmazott: „Általában véve, az „emberi jogok” terminus azokat az elemi jogokat nevezi meg, amelyek nélkülözhetetlenek az emberhez méltó élethez.” Ezek azonban inkább extralegális szempontok, amelyek irányt mutatnak az emberi méltóság parancsaival megegyező törvények kidolgozásakor, azaz az emberi jogok pozitív joggá változtatásakor.⁴

I.

Az emberi jogok fundamentumával kapcsolatos viták jó harminc éve igen erőteljesek az európai jogfilozófiában – és a dolog hangsúlyosan egybeesik az etnikai reneszánszsal, melynek okairól csak vitatkoznak a szerzők – mely jogfilozófiai *débat* saját fórumokkal, lapokkal és a probléma igen jól tagolt folytonosságával jellemezhető. Mivel a magyar nyelvterületen is inkább az angolszász szerzők munkája az ismeretes, hadd hivatkozzam ez alkalommal – mint ahogyan a kötet előző tanulmányában is tettem – az olasz jogfilozófusnak, Norberto Bobbionak a nézeteire⁵, aki viszont bevallása szerint a spanyol jogfilozófusnak, Grigorio Peces-Barba Martineznek köszönhet sokat.⁶

Norberto Bobbio néhány olyan módszertani elvet fogalmaz meg, amely leegyszerűsíti és kezelhetővé teszi, emberközelségre hozza mind az emberjogi, mind a kisebbségjogi gondolkodást, leszámol a *sub specie aeternitatis* felfogás merevségével és ma már mindenképpen operacionálizálhatatlan, követhetetlen aprólékosságával.

1. *A történetiség elvének* elfogadása azt jelenti, hogy a történetiségükben viszonylagos jogoknak nem tudunk abszolút fundamentumot biztosítani. Maga a viszonylagosságról szőtt elképzelésünk is viszonylagos, és a történetiség azt jelenti, hogy az alapot valamilyen visszavezethetetlen sokféleségként kell elképzelnünk. (Az európai ember, ha filozófus, mindig valamilyen – végső – ideára vágyik, amely elképzeléseinek valamilyen legitimitást ad, s ezt a metafizikai elképzelést nem lehet kiiktatni belőle.) A visszavezethetlenség azonban nem jelent levezethetlenséget, s Norberto Bobbio azt javasolja, hogy Hobbes módszertanát fogadjuk el, aki a természeti törvényeket teorémáknak tekintette, tehát vallási, etikai és politikai kijelentéseinket elsősorban argumentálni kell tudnunk, mert az ennek alapján kijelentett jogok nem lesznek ugyan visszavezethetők egy végső alapra, és így kisajátíthatók sem lesznek, de kétségtelenül a mieink lesznek.

2. Az olasz szerző szerint az emberi jogok nemcsak hogy rosszul definiálhatóak, hanem heterogének is. A szabadság, a biztonság, a tulajdon, az egyenlőség – ha például

ezeket alapvetőeknek tekintjük – igenis korlátozzák egymást, hatással vannak egymásra annak a függvényében, hogy éppen melyiket védjük, vagy melyiket kell védeni. Ha például felszabadítjuk a rabszolgát, korlátozzuk a rabszolgartartó tulajdonjogát, vagy olyan korlátozásokat vezetünk be, amelyek a tulajdon alkalmasságát, praktikusságát, viszonylagosságát határozzák meg, és semmi esetre sem abszolút jellegét, azaz absztraktnak minősítik ezt az abszolút jellegét. *A probléma* tehát az alapvető emberi jogok kölcsönös afficiációja.

A rabszolgák felszabadítása, illetve a rabszolgartartók *tulajdonjogának* ellentmondása feloldhatatlannak bizonyult, hiszen a szabadságnak kétféle szubjektuma alakult ki, amely adott jogi és államkeretek között nyilván nem létezhetett. A jog jogszerű extenziója, illetve az alanyiség megváltoztatása békés keretek között nem jöhetett létre – itt most nyilván az Amerikai Egyesült Államok példa értékű történetére gondolok – ennek következtében a felek olyan erőszakcselekményekhez folyamodtak, amely polgárháborúhoz vezetett (1861. március 4. 1865. április 3. között), amely újradefiniálta az államot, elsősorban katonailag, hiszen ne feledjük, hogy 1866-ban az Államok Kongresszusa a déli államok rekonstrukciójának folyamatában fölfüggesztette az alkotmányt és katonai diktatúrát vezetett be, öt kerületre osztva a Délt. De a polgárháborúnak más következményei is voltak: az Észak iparának teljes egészében hadiiparrá alakítása, a logisztika megtervezése és hihetetlen felfejlesztése, a magas színvonalú tömeges kiképzés, a távközlés és a vezetés összehangolása mind olyan fejlemények voltak, amelyek az Államok későbbi katonai szuperhatalommá válását eredményezték. Ezek a hatalmas konfliktusok újraképezik az államot, az állam eszméjét is, s alapvető kételyeket fogalmaznak meg a különböző állami doktrínákkal, így a liberális állam teóriáival szemben is. Ahhoz, hogy az etnikai reneszánsz korában ne jussunk el a pusztító konfliktusokig, az szükséges, hogy az állam kellőképpen *felkészült* legyen, ami más értelmű kifejezés az erővel kapcsolatos megfontolásokhoz képest. Felkészültnek lenni pedig nem a konfliktuskezelést jelenti – hiszen pontosan odáig nem szabad eljutni –, hanem a kisebbségi – azaz a más közösségi entitások – elismerését, felvilágosult, jogszerű kezelését amiért a kisebbséghez tartozó egyének állampolgári lojalitását kapja cserébe. Ez az állam-koncepció, amint azt a híres kisebbségi politikus és jogász Balogh Artúr mindig is hangsúlyozta, a jogállamé. Példánkra visszatérve: a föderált Észak éppen annyira volt erős, hogy legyőzze a konföderált déli államokat, ahhoz azonban már nem, hogy a hatalmas déli ültetvényeseket anyagilag kártalanítsa. Amit azonban feltétlenül meg kellett oldani, az az egész problémakör teljes jogi rendezése volt (Az ún. 14. és 15. Alkotmánymódosítás.) Túlságosan is elvezetne

eredeti célkitűzésemtől az etnikai konfliktusok kérdésköre, annyit azonban meg kell jegyezni, hogy veszélyességük soha nem csak az adott államterület dimenziójában jelentkezik, ezek regionális konfliktuslehetőségeket jelentenek, amelyeknek összeurópai implikációi vannak.

Ugyan nem teremthetünk közvetlen kapcsolatot példánkkal, mégis az etnikai konfliktusok – amelyek többnyire többségi és kisebbségi etnikumok között zajlanak – szintén a kettős jogalanyiség problémájára vezethetők vissza, azaz a kisebbség azon problémájára, amelynek értelmében megvonják tőle az önrendelkezési jogot az őt illető ügyekben. Az önrendelkezés kérdésére azonban más összefüggésben térünk vissza. A tranzitív demokráciák politikai elitjei igen gyakran úgy „néztek szembe” a kisebbségi kérdéssel, hogy a többségi nacionalista diskurzust erősítették fel.

Hogyan lehet az alapvető emberi jogok kölcsönös afficiációjának a kérdésében továbblépni? Bobbio legeredetibb megállapítása e tekintetben az, hogy az emberi jogok *státusuk* tekintetében különböznek a leginkább. „Minden ember szabadnak született” – ez az általános kijelentés persze olyan módon is megfogalmazható, hogy „minden egyes ember egyenlő mértékben szabadnak született” – amely asszertációban immár megjelenik az egyenlőség, de a szabadság egy gyakorlati implikatívumaként, amely így már függő, pozicionált emberi jog, s az egyenlőtlenséggel, valamint az igazságossággal kapcsolatos megfontolásokat kér.

II.

Az emberi jogok tekintetében van egy igen erőteljes gondolati konszenzus, amely annak lehető lehetséges legnagyobb extenzióját látja indokoltnak. 1992-ben jelent meg a *Magyar Tudomány* emlékeztető száma, Ludassy Mária körkérdésével: *Vannak-e emberi jogaink?* A hozzászólók a kérdés számtalan vetületét érintették, nem egy esetben a jogi-filozófiai kérdésfeltevések explicit határaitra célozva. Az egykori természetjogi érvelésre utalva Erdő Péter azt a megoldást részesítette előnyben, mely szerint „a dolog, amelynek a természetéhez a jognak igazodnia kell, végső soron (...) a társadalom, ennek természete pedig történeti jellegű.” Ugyancsak ő emelte ki, hogy a társadalmi együttélés igazságos rendjére vonatkozó követelményrendszer a maga egészében transzcendens⁷ eredetű. Az emberi jogoknak ilyen értelemben tehát az isteni igazságosság eszméjéhez is köze van. (Itt egy fontosnak tűnő módszertani zárójelent kell nyitnunk. Ha a természetjog klasszikusainak

terminológiájával próbálunk meg mai emberi jogi kérdésekhez közelíteni, néhol értelmetlen, néhol meg egyenesen megmosolyogtató összefüggéseket teremthetünk. Ennek a problémának a megoldása szerintem a megalapozás filozófiai kényszerére vezethető vissz, azaz hogy a szabadságjogoknak valami az isteni joghoz hasonló feltétlen alapot kellett teremteni, ez pedig a megdönthetetlen természet volt. Diderot híres mondása szerint: „a természet” nem tévedhet. A módszertani-terminológiai kérdést a legtomörebben Heller Ágnes foglalta össze.)⁸ Földesi Tamás „konzekvencialista” alapokon érvel az emberi jogok mellett, kiemelve, hogy azok következetes (nem szólamszerű és megalkuvó) érvényesítése akár az első és második világháborút is megakadályozhatta volna, ugyanakkor Bobbiohoz hasonlóan ő is figyelmeztet arra, hogy az emberi jogok és más társadalmi értékek között konfliktusok is keletkeznek. Kitér az ún. ECOSOC jogok emberi jogokként való érvényesítésének a kérdésére.⁹ Felveti az emberi jogoknak a kötelezettségekkel való összefüggésének a problémáját, azaz hogy mily módon és mértékben részesülhetnek emberi jogaikból alapvetően szabadságjogaikból a közbüntényesek. Nem kevésbé fontos az emberi jogok operacionalizálhatóságának a kérdése, hogy valójában ezek akkor számítanak jogoknak, ha az ember érvényesítésük érdekében bírósághoz fordulhat. Végül pedig Földesi Tamás az önrendelkezés és az állami szuverenitás összefüggésének örök problémáját is érinti, illetve annak a veszélyét, hogy az emberi jogi kérdéseket az állam belügynek tekintse. A nemzetközi jogi szakértők hangsúlyozzák, hogy különösen a koszovói háború tanulságai nyomán kell újrafogalmazni az állami szuverenitás jelenkori doktrínáit.¹⁰ Az emberi jogok és a jogszolgáltatás összefüggéseit elemezve Halmai Gábor kiemeli az emberjogi aktivizmus kétarcúságát, olyan értelemben, hogy a tény morális-értékmegítélésének prioritása mellett gyakran megfélemlít a jogi szemléletről. Persze ez a bírói gyakorlatban is megmutatkozik, főleg az alkotmányossági összeférhetőség normájának érvényesítésekor, ami a leggyakrabban az emberi jogi megfontolásokat érvényesíti.¹¹ Kardos Gábor az emberi jogok általános terjedelmét és az egyes jogágakat – szektoriális emberi jogok – jellemezve mutat rá arra, hogy az emberi jogok voltaképpen bonyolult struktúrát képeznek, s létük igazából a bírói gyakorlatban, az ítéletekben érhető tetten. Ezért is fontos, hogy az emberi jogok evolúciója szempontjából – konkrétan az emberjogi aktivizmusra gondol – egy újnak tekinthető emberi jog elfogadtatása egy látványos és sikeres próbaperrrel zárul. Ezt követően egy generációnyi időnek kell eltelnie, amíg az állam „hozzászokik” eme újabb emberi joghoz. Igen fontos Kardos Gábornak az a megállapítása, mely szerint „óriási jelentősége van annak a hitnek, hogy az embernek vannak veleszületett jogai.” A „veleszületettség” ilyen értelmű hitszerű beállítása megoldhat egy fontos terminológiai problémát, nevezetesen azt a klasszikus örökségből származó gondot, amely az emberi

jogokat a természetiség értelmében tekintette velünk születettnek. A kisebbségi-kollektív jogok esetében ez egyszerűen nem így van.¹² Kelemen János filozófiailag támadhatatlan érveléssel bizonyította be, hogy az emberi jogokat nem lehet megalapozni, hanem azokat mindig is kijelentették. Szerinte, ha emberi jogokról beszélünk – mely diskurzus mindig is a személy értékével kapcsolatos, akkor posztulátumokba foglaljuk azokat, és ezek nem is léteznek a róluk folytatott vita és diskurzus nélkül.¹³ Ezt azért is fontosnak tartjuk hangsúlyozni, mert az európai identitás kérdése a közbeszédben éppenséggel ilyen lehetőség. Nagy Boldizsár az emberi jogok természeti aspektusát tekintve hangsúlyozza, hogy „A különböző (keresztény, mohamedán, buddhista, hindu stb.) kultúrákban, illetve az azokban épülő politikai rendszerekben egyszerre elfogadott »természetjog«, amely [...] nem csupán a keresztény, illetve a felvilágosodáson átesett Európában, hanem másutt is »természetes« része lehet az általános nemzetközi szokásjognak.”¹⁴ Másfelől azt hangsúlyozza, hogy az emberi jogok, úgy ahogy ma ismerjük, mégis az euroatlanti fehér kultúra fejleménye, annak az értékrendszeréből nőtt ki. Vajda Mihály azt fogalmazta meg, hogy az „emberi jogok sokkal inkább vannak mint valaha”, de nemcsak jogi, hanem politikai tények is és az (kisebbségi-közösségi) emberi jogok érvényesítése sokkal inkább egy, a Bibó István nevével jellemezhető konfliktuskezelő-kompromisszumra képes politika, mint a lágy deklarációk és az elvek tologatásában kimerülő hangzatos konferenciák eredménye. Ugyanakkor Vajda is megfogalmazta azt az összefüggést, ami a legnagyobb gondot okozza, hogy tudniillik a hagyományos, individualista emberjogi koncepciók, a jogok nagy nyilatkozatainak alapján a csoportjogok, a kisebbségi jogok megfogalmazhatatlanok.¹⁵ Ezt az áttekintő részt azzal zárhatjuk, amivel kezdtük: a „posztmodern” emberi jogi koncepcióra feltétlenül szükség van, annak morális-jogi-politikai dimenziói elmélyítendőek – és a kollektív jogok kérdését legalábbis fel kell vetni e felfogás további kiterjesztése alapján, ha az logikailag egyáltalán lehetséges, mert az is elképzelhető, hogy ez az út járhatatlan, s akkor a megoldást máshol kell keresni.

III.

Ha a kisebbségi felvetést a sajátosan természetjogi dimenzióban gondoljuk végig, akkor a következő megfontolásokkal találkozunk: ha van természettől valóság, velünkszülettség vagy beleszülettség, az mégiscsak az, hogy éppen úgy, ahogy embernek születünk – bár szerintem emberek inkább leszünk, és lehet, hogy nem mindenki lesz az – éppen úgy egy közösség tagjának is születünk, családi, nyelvi, etnikai közösség anonim

tagjának, ha akarjuk, ha nem. (A farkas sem képzelhető el a család és a farka nélkül.) Az emberi jogok individuális felfogása a liberális szabadságelmélet egyik lehetséges absztrakciós felfogása. A demokratikus politikai individualitás persze kizárja a másik minőséget, mert technikailag erre az individualitásra épül. Egy közösségbe születni diszpozicionális kérdés, mert akaratunk csak követi ezt az adottságunkat, de akaratunk később mégis csak valamilyen választási aktusban nyilvánít meg bennünket egy lehetséges közösséggel kapcsolatban. Hogy akarok-e vagy nem egy közösség tagja lenni, az nagyon sok mindent jelent: lelkiismereti és akarati kérdés, de cselekvési-tevékenységi kérdés is, és végül egy bizonytalan jogi-politikai identitás vállalásának a kérdése, már ami szeretett kelet-európai régiókat illeti. Azt is akarhatjuk, hogy ne legyünk egy adott etnikai-nemzeti kisebbség tagja, ami nem feltétlenül jelenti azt, hogy egy másik közösséget – az asszimilációt választjuk. Egy közösség tagjaként a minimális szimbolikus szférában is definiálhatom magam, de a közösséghez tartozást végül is valóban az határozza meg, hogy gyakorlatilag benne vagyunk, a vallásgyakorlás és egyházközségi tagság mintájára, illetve annak valamilyen fokozati erejével. Azt kell mondanunk, hogy a lelkiismereti választás ezt a köteleket valóban a valláshoz közelíti, s ez akkor is így van, ha a választás nem az öntudatos egyén aktusa, hanem talán nála még jobban meg is valósítja a hagyomány, illetve a hagyományba-születettség. (És ezek miatt soha nem mosolyoghatjuk meg azokat a kisközösségeket, amelyek etnikai-nemzeti hovatartozásukat – különösen ha távol vannak reális közösségeiktől – vallásként élik meg, ennek külső jelrendszerét egyáltalán nem szabad sámánista hókuszpókusként megítélni.)

Ebben az összefüggésben az etnikai és a nemzeti(ségi) hovatartozás természetes és velünkszületett, de a kisebbségi nem feltétlenül az: kisebbséginek lenni nem feltétlenül természetellenes, de nem is feltétlenül természetes dolog, és itt van a probléma veleje. Makkai püspökünk annak idején a híres vitában azt az álláspontot képviselte, hogy a kisebbségi lét inkompatibilis az emberi méltósággal, László Dezső pedig a vele ellentétes állásponton azt, hogy a kisebbségi lét az emberi méltóság próbája. Sajnos, a gyakorlati állapot e kettő között van és a mindennapok szimbolikus agressziójának praktikus elviselhetőségi problémájává változik, pszichológiai kérdéssé. Nem hiszem, hogy a kisebbségi létnek lehetne valamilyen filozófiája, hiszen nincs állandósága, a híres vicc utal erre – és az előttünk járó két nemzedékkel meg is esett –, hogy négyszer is állampolgárságot változtattak, s lettek hol kisebbségiek, hol többségiek, holott ki sem mozdultak falujukból, csak az államhatárt tologatták a fejük felett. Ilyen értelemben állítom, hogy kisebbséginek lenni mégsem úgy természetes hovatartozás, mint ahogy egy etnikumhoz vagy nemzetiséghez tartozik az ember. (Skolasztikus formájú filozófiai kérdésnek tűnik, de mégiscsak megfontolandó, hogy amikor

emberi jogi kérdésekről beszélünk, mennyire használjuk, vagy milyen arányban keverjük az antropológiai és az etikai emberfogalmat, s hogy miért tekintjük ehhez képest az etnikai vagy nemzeti hovatartozást módusznak vagy attribútumnak, másodlagos minőségnek.)

Nyelvi-etnikai hovatartozásukkal (akár negatív is) az emberek inkább szembe tudnak nézni, mint a kisebbségi státusból származó identitás- és szabadságproblémáikkal. Ennek is megvan a maga fenomenológiája, amelybe etikai és pszichológiai megfontolások mindenképpen belekerülnek. Egy nagyobb nyelvi-etnikai csoporthoz tartozni sokkal inkább velünk-születettség és természeti kérdés és másfajta szabályozók működnek benne (kisebb a veszélyeztetettség együttható és annak tudata) a kisebbséghez tartozni pedig sokkal inkább történelmi-politikai és folyamatos társadalmi következményekkel járó kérdés, és azért is másfajta szabályozók működnek benne. (Egyáltalán nem természetes kérdése az a kisebbségi családoknak, hogy milyen iskolába adjam a gyereket, van-e olyan iskola, hogyan fog érvényesülni az a gyerek és így tovább. Természetes az, ahogy a többségi szülő beadja a többség iskolájába a többség nyelvét beszélő gyerekét és kész. Természetes, mert gyakorlati és egyszerű.)

Ha az államot vezető politikai-hatalmi elit nem érti meg, nem akarja elfogadni, hogy a lojális kisebbség önrendelkezési törekvései teljesen más tartalmúak, mint a nagy közösségek (népek, nemzetek) hasonló törekvései, akkor állandó konfliktust kreál állam és kisebbség(ek), többségi nemzet és nemzetiségek között. A kisebbség önrendelkezése ugyanis mindig restriktív, csak arra irányul, hogy az őt illető – elsősorban nyelvi-kulturális, vallási, önszerveződési kérdésekben maga dönthessen, az ezeknek a szükségleteinek a biztosításához szükséges anyagi, szervezési és információs feltételek biztosítását kéri, valamint azt a jogosítványt, hogy ezek felhasználásáról maga dönthessen. Ez az autonómia értelme és tartalma, nem azok a formák amelyekről a politikai vita elsősorban folyik. Az autonómia mindannak a biztosítása, amivel egy kisebbségi közösség nem rendelkezik. Ez végül is nem hatalommegosztási kérdés – mivel a leadott jogosítványok nem terjednek ki az állami élet nagy összefüggéseire – pénzügy, külügy, hadügy, jogszolgáltatás – viszont az állampolgári lojalitás révén igencsak hatalmasabb lehetne az állam, legalábbis Bibó István így gondolta el a dolgot. A kisebbségi autonómia nem egyebet jelent, mint a személyes és intézményi szükségleteknek egy saját anyagi és információs erőforrás-rendszeren belüli biztosítását, melyen belül a rendelkezési jog az övé. A szó modern értelmében demokratikus államnak ilyen értelemben egyenlőtlenül kell elosztania, ami nem mást jelent, mint hogy a kisebbségi közösségnek nem csak állampolgári jogon kell kapnia. Ha ezt diszkriminációnak nevezzük, akkor mindig vitába keveredünk az emberi jogok ortodox képviselőinek azon álláspontjával,

mely szerint az emberi jogok szerves összefüggése az egyenlőség eszméjével kizár minden másodlagos megfontolást – azaz az egyenlőség egyenlőtlenég általi biztosítását. (Tekintélyes emberjogi szakértők azonban nem.¹⁶) Az államnak tehát folyamatosan és egyenlőtlenül kellene újraelosztania a kisebbség felé, hogy önmagát ne a többség oldalán és a többség-kisebbség konfliktusrendszeren belül definiálja, aminek a következménye az lenne, hogy stabilitást, nem pedig konfliktust teremt. Végeredményben a nyelvi-kulturális funkciók sem gyakorolhatók anyagi és erőforrások, kapcsolati és információs források nélkül. Az az érv, hogy a redistribúció során a közösséget törvényesen illeti meg egy bizonyos kvantum a közösséget alkotó adóalanyok adózó állampolgárainak adóiból, amilyen tetszetős, éppoly alkalmazhatatlan államigazgatási szempontból, hiszen az tradicionálisan egy költségvetési szerkezet szinte megváltoztathatatlan sémái és az állami prioritások szerint oszt el és elsősorban az állampolgárok felé. Hogy a kisebbségi közösségek valóban beleszólhassanak a re-distribúcióba, ehhez valóban arra lenne szükség, hogy állami elismerést kapjon politikai szubjektivitásuk, illetve közjogi alanyiságuk. A kifejezés keményebb értelmében ezt jelenti a kisebbségi jogok problémája, azt jelenti, hogy az alkotmánynak nem egy szubjektuma van (a nép, vagy a különbözőképpen definiált többségi nemzet.¹⁷)

A liberális demokráciák kultúrájában felnőtt nemzetközi jogászok zsigerileg irtóznak a kollektív jogok problematikájától. Ezzel egyáltalán nem akarom azt mondani, hogy adott helyzetekben és hiposztázációkban ne ismernék el azokat, és ne lennének képesek a kérdést kezelni. Ez teljesen érthető, ha tekintetbe vesszük a liberalizmus klasszikusainak a félelmét az egyéniséget veszélyeztető tényekről, ami e hagyomány középponti ténye.

A már idézett szerzőink közül Jack Donnelly azon az állásponton van, hogy minden emberi jog kollektív jog, amennyiben az egyéni jogokról beszélni *in abstracto* értelmetlenség. Azokat mindig a társadalomban gyakorolják. A kollektivitás itt tehát a társadalom, ennyiben azért Jack Donnelly megkerüli a közösségek sajátosságainak, a sajátosságaik által definiált közösségeknek a problémáját. J. Herman Burgers azt javasolja, hogy a kollektív jogok kifejezést azon esetekre érvényesítsük, amelyekben egy kollektív entitás valóban a szóban forgó jog alanya lehet. A legismertebb eset az önrendelkezése, amelynek az alanyai a népek. Burgers másik példája a nemzeti, etnikai, faji vagy vallási közösségek ama joga, hogy csoportként ne lehessen elpusztítani őket, és amelyet a Genocídium elleni Konvenció véd. (Ismerjük el, hogy elég morbid példa.) Viszont a szerző nyomban hozzáteszi: semmi okát nem látja annak, hogy ilyesfajta kollektív jogokat ne lehetne emberi jogokként elismerni. Azonban restrikciónálni kell azt a lehetőséget, hogy a kollektivitásra vonatkozó jogi képzeteket a nagy kollektívumok tényéből, működéséből vonjuk el. „Végeredményben el kell ismernünk, mégis,

hogyan az emberi jogok eszméje dinamikus konceptus, amelyik továbbfejlődik. Az eszme középponti értelme az emberi lény méltó életéhez szükséges nélkülözhetetlen feltételekre utal. Ezek a feltételek olyan érdekeket is tartalmazhatnak, amelyek emberi közösségekhez tartoznak.”¹⁸ Douglas Sanders (a vanouveri egyetem jogászprofesszora) főleg a kanadai tapasztalatból indult ki. (A kérdés itt az volt: vajon a nyelvi-kulturális túlélés kérdése – a kanadai franciák és bennszülött őslakosok esetében – milyen fajta kollektív jogokat instituál, s mi ezeknek a tartalma. Québec hajsál híján kivált Kanadából.) Szerinte a csoportjogok egyszerű szummája az egyéni jogoknak, amelyek a képviselőben mutatkoznak meg. A kollektív jogok kérdése bonyolultabb, ugyanis elsősorban a közösség definíciójára van szükségünk. „Kollektívumoknak azokat a közösségeket nevezhetjük, amelyeknek a céljai transzcendálják a tagjait érő diszkrimináció megszűnését, mert tagjait nemcsak a külső diszkrimináció, hanem egy belső kohézió is egyesíti.”¹⁹ A kisebbségi kultúrák fennmaradása instituálja a kollektív jogokat, de csak ha egy adott kormányzat politikailag is megfogalmazza ezt a jogi-politikai kérdést, egyébként a „nem hivatalos” állampolitika az asszimiláció.

IV.

Az emberi jogok és a kisebbségi (kollektív) jogok között teremthető összefüggés, ez tehát egy járható út, erre utal a nemzetközi jogi gyakorlat is. De nem bizonyos, hogy a kollektív jogok megfogalmazásának emberjogi alapja az, amely a közösségi jogok tekintetében a legkonzisztensebb és legkoherensebb megoldásokat eredményezi. Íme hogyan vélekednek a romániai emberjogi szakértők, akik álláspontjukat a 17. számú jegyzetben érintett körülmények között dolgozták ki. „A szakirodalomban folyik egy még el nem döntött vita: lehet-e vagy sem a kollektív jogokat emberi jogoknak tekinteni? Az általunk elfogadott álláspontot a következő elvekben lehet összegezni:

a) az emberi jogok rendeltetése az, hogy megmentse az emberi lényet. Ez a meghatározás két állítás összekapcsolása: 1. az emberi jogok bizonyos funkcióval vannak felruházva, 2. e funkció a társadalmi kontextus által megtámadható emberi méltóság megmentéséből áll.

b) Az emberi lény kollektív dimenziójú, olyan értelemben, hogy nem csupán egyéni jogok közös gyakorlásáról van szó, mivel a közös gyakorlás lényegi jelentőségű a szóban forgó jogok megvalósulása szempontjából. A kulturális élet, a csoport sajátos nyelvének használata az emberi lény kollektív dimenzióinak példája.

c) Éppúgy, mint ahogy – egyéni jogokként – az emberi jogok kiegyenlítik az egyén és az államhatalom közötti aszimmetriát (és ezáltal megmentik az emberi lényeket), a kisebbségek kollektív jogai kiegyenlítik a kisebbség és a többségi hatalom közötti aszimmetriát, s így megmentik az emberi lények kollektív dimenzióját. E megoldás, amelyet a funkcionális kritérium esszencialista értelmezésének nevezhetünk, a mi szempontunkból pozitív válasz arra a kérdésre, hogy értelmezhetjük-e emberi jogokként a kisebbségek kollektív jogait.” Ez az álláspont sok ponton megkérdőjelezhető és szinte semmit nem old meg. Az első nagy probléma az emberi lények meghatározása, és most nem is arra gondolok, amivel Arisztoteléstől Kanton át Heideggerig viaskodtak a filozófusok, hanem az emberi lények heterogenitásának a kérdésével, *in actu*. Amikor egy közösséget térben és időben, helyzethez és személyhez kötötten szimbolikus agresszió ér, akkor az a közösség az emberi lényeket sértő cselekményként éli azt át és fogalmazza meg. Ugyanakkor egy másik közösség ezt nem így fogja értékelni, az emberi lényeknek pedig mindig valami homogén módon megfogalmazható és képviselhető tartalomnak kellene lennie – ámbról Richard Rorty egészen másként vélekedett. A b) pontban megfogalmazott implikációs elmélettel kapcsolatban azt kell hangsúlyozni, hogy a jogi szabályozásban meg kell formálni, instituálni az implicit jogot, hogy az valóságos és általános érvényű jogként explicite működhessen. Pontosan arról van szó, hogy a kollektív jog nem áll össze az egyedi esetekre vonatkozó százféle szintű és típusú szabályozásból, azaz hogy itt egy művelődési ház építését engedélyezzük, ott egy fél osztály egészsként való működését, majd meg kormányrendelettel az elkobzott egyházi vagyont egyes elemeinek a visszaszolgáltatását. Ezek egyedi eseti intézkedések, de pontosan a kollektív jog nem származik elő belőle. Végül pedig a c) paragrafus nagyon is elvont összefüggést állapít meg annak a leírására, ahogyan a kisebbségi entitás és a többségi államhatalom aszimmetriája reálisan felépül, hiszen a kisebbség politikai érdekképviselője révén részt vehet a hatalomban akkor is, ha kollektív jogait ignorálják. S a mai romániai politikai elit pontosan ezt a modellt javasolja a magyar érdekképviselőnek, kis megegyezéseket politikai protokollumokban, ámde *extra legem*.

Ez teljesen az ellenkezője annak, amit a romániai magyarság két világháború között tevékenykedő jogászai, vezetői javasoltak s amire Balogh Artúr is hivatkozott.

Következtetésünk előtt azonban tekintsük át, hogy a kifejezés pozitív értelmében mi tartozik a kisebbségek kollektív jogaihoz. Ezek a következők: a kisebbségek joga a létezéshez; a kisebbségek joga, hogy elismerjék őket; a kisebbségeknek az önazonossághoz való joga; a kisebbségek nyelvének elismerése; a kisebbségek nyelvén való feliratozás joga; oktatási intézmények létesítéséhez való jog; közszolgálati tömegtájékoztatásban való részvétel

joga; saját tömegtájékoztatási eszközökhöz való jog; az állami és a helyi közigazgatásági hatóságokban való politikai képviselő jog. (Az Európa Tanács Nemzeti Kisebbségi Szakbizottságának – DHMIN listája). Itt már egy elég koherens történetiségben dinamikus összefüggésrendszer bontakozik ki, amelynek van egy bizonyos struktúrája, az egyszerű létjogtól a társadalom politikai struktúráiban való részvétel jogának a szabályozásáig. Meg kell jegyeznünk, hogy a legteljesebb a FUEV szakértőcsoportja által 1994-ben kidolgozott, kisebbségi-közösségi jogokat kodifikáló tervezet, címe: a *Népcsoportvédelem Európában, Az európai emberjogi konvenció kiegészítő protokolljának tervezete*.²⁰ Mind politikai, mind jogi szempontból a legalaposabb szakértői listázása a kisebbségi jogoknak mind kollektív jogoknak az a liberális dokumentum²¹, amelyet 2000-ben hoztak végső formára. Kidolgozói: Will Kymlicka, a jeles etnopolitikai teoretikus, a kanadai Queen's Egyetem tanára, Jeff Spinner, az amerikai University of Nebraska politikatudományi tanszékének tanára, Lord Russell Johnston, az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének az elnöke, Benjamin Rhodd, Dél-Dakota Állam sziú indiánjainak képviselője, Abraham Viljoen, a dél-afrikai afrikaans kisebbség képviselője, Gerhart Raichle, a Naumann Alapítvány Liberális Intézetének a vezetője, Errol Mendes, az Ottawai Egyetem professzora, Henrik Lax, a Svéd Néppárt képviselője a finnországi parlamentben, valamint Sándor Eleonóra, a szlovák parlament kisebbségjogi szakértője. A politikai idő malmai is örölnek: éppen a *liberálisok* dolgozták ki a *kollektív* jogokra vonatkozó legjelesebb *chartát*!

Igen figyelemreméltóak a preambulumban található jogfilozófiai megfontolások. Ezek nem terjengősek, hanem sokkal inkább gyakorlatiak és természetesen a szabadságból indulnak ki. „*A szabadság különbözőség.*”

„A kisebbségek jogai kiemelkedő fontosságúak az emberi szabadság valamennyi elkötelezettjének.” Figyelembe veendőek a harmadik évezrednek ama *valóságtényei*, amelyek a kisebbségi kérdést a nemzeti keretekben mutatják meg, de amely keretek messzemenő absztrakciót jelentenek a kisebbségek valóságához képest. Ezen változtatni kell. A közösséghez való tartozás, amely nyelvi és kulturális identitásokat jelent, a különbözőség szabadságának a jogelvét képviseli, amelyet a *szubszidiaritás* alapján kell képviselni és tartalmazni. A kisebbségi kérdések nemzetközi jogi rendezése *együttműködést* igényel. Alapjában véve az egész kérdéskört szigorú törvényi keretbe kell illeszteni, az emberi jogok elve alapján.

A dokumentumnak két szépséghibája van, az egyik hogy elvi szinten szögezi le: a kisebbségi-többségi kérdések diszkussziójában továbbra is a nemzeti keretekben működő politikai egyeztetés képviseli a megoldás útját. A másik pedig az, hogy a kormányok

„megértésére” appellál. Lehetnek „jó” kormányok, de nem mindig vannak. *Megoldás* persze – és ezt a kisebbségek tudják a legjobban – soha nincs és nem is lehet: mindig problémakezelési folyamatokról lehet csak szó.

De miért ne lehetne lehetséges európai jogi-politikai keretekben rendezni a kérdést? Azért, mert ha nem a nemzeti keretek viszonyában lenne a felvetés, akkor az európai politikai entitásoknak egyfajta megkettőzése, duplicitása jönne létre, amely jogfilozófiai lehetetlenség. Ez a mechanizmus arra a problémára hasonlít, amelyet az alkotmányjogászok ismernek a leginkább, és amely a kisebbségeknek az alkotmányjogi egyenlőségi státusára vonatkozik. A nemzeti keretekben való gondolkodás – amellet, hogy a költségvetési utilitarizmus és egyszerűség üdvös kerete –, a kettős alanyiség problémáját is elkerüli. Egy alkotmány vagy nemzeti vagy republikánus. A harmadik lehetőséget Európa jogi elméi még nem találták ki..

Az európai jogalkotás legjelesebb témánkba való dokumentuma az Európa Tanács – Parlamenti Közgyűlés által elfogadott 1735 (2006) *Ajánlása* (egyik kidolgozója Frunda György, romániai magyar szenátor volt). Ez a nemzetről szóló tudományos-jogi dokumentum, amely abból indul ki, hogy nehéz, csaknem lehetetlen a nemzet fogalmának általános definícióját kialakítani, de van valamelyes evolúciós közeledés az államnemzetés a kultúrnemzet fogalmi illetve realitásai között. Témánk szempontjából azonban az a fontos, amit ez a dokumentum a nemzeti kisebbségekkel kapcsolatban megállapít, illetve javasol: 9. „Ezek – a gyakran az államhatárok változása következtében létrejött – nemzeti kisebbségek vagy közösségek, amelyek államalkotó és társ-alapító tényezői annak a nemzetállamnak, amelynek tagjai, állampolgárként alanyai, jogokat élveznek nemzeti identitásuk megőrzése, kifejezése és ápolása érdekében, mint ahogyan azokat a Közgyűlés 1201 (1993) sz. és 1623 (2003) sz. Ajánlása, valamint a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezmény és a Regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartája rögzíti.”²² (Amilyen előremutató ez a ténymegállapítás („társ-alapító tényező”), annyira nehéz alkotmányjogilag rögzíteni. Vagy annyira nem akarják ezt a tényt a burkolt vagy rejtett nemzetállami opciókat képviselő többségi politikusok rögzíteni. A kisebbségeknek nincsen jogi személyiségük és ennél fogva nem is lehetnek jogalanyok, nem lehetnek részei szerződéseknek, illetve egyezményeknek. De kollektív védelemben kell, hogy részesüljenek /.../ és akár önálló jogalanyként, akár jogi személyiséggel rendelkező különböző entitásokat alkotva fel kell, hogy lépjenek az adott nemzeti kisebbség identitásának és kulturális jogainak védelmében. (Az *identitás*, ez az elég nehezen definiálható tudományos kifejezés így jogi körvonalat kap.) Ezek a jogok nem lehetnek területi jogok, mégis a 14. paragrafus deklarálja a következőket: „...újra meg kellene vizsgálni a 43 (1998) sz. Ajánlást a területi autonómiáról és a nemzeti kisebbségekről. A

dokumentum szorgalmazza a nemzeti kisebbségek szabad identitásválasztását és kulturális hovatartozásának a meghatározását, függetlenül attól az állampolgársági nemzettől, amelyhez tartozik. A dokumentum pozitíven minősíti az anyaország és a kisebbségek együttműködését a kultúra területén, és egyenesen iránymutatónak tekinti az új jogi formulákat. Megjegyezzük, hogy ezek a leggyakrabban az ún. támogatáspolitikában alakulnak ki. Igen fontos, hogy az irat szerint a nemzeti kisebbségek európai biztonsági tényezők, védelmük elengedhetetlen a béke fenntartásához a demokratikus stabilitás fenntartásának a tényezője. Ugyanakkor a pluralitást értéknek tekinti. Következésképpen a Közgyűlés javasolta, hogy a Miniszteri Bizottság: 16.1. hívja fel azokat a tagállamokat, amelyek ezt még nem tették meg, hogy írják alá és ratifikálják a Nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, a regionális vagy kisebbségi nyelvek európai kartáját, amelyek alapvető eszközök a nemzeti kisebbségek vagy közösségek identitásának fenntartására, illetve tegyenek erre irányuló lépéseket.” A témánk szempontjából legfontosabb ajánlást azonban alighanem a 16.2. paragrafus tartalmazza: a (Miniszteri Bizottság) „hívja fel a tagállamokat, hogy nemzeti jogalkotásukban mozdítsák elő a nemzeti kisebbségek kulturális jogainak az elismerését, többek között az Európa Tanács keretében működő Helyi és Regionális Hatóságok Kongresszusának területi autonómiáról és nemzeti kisebbségekről szóló 43 (1998) sz. Ajánlása, illetve a helyi jogról/speciális státuszról szóló 70 (1999) sz. Ajánlása alapján.

A jogalkotók természetesen tisztában vannak azzal, hogy a jogalkalmazás nemzeti keretekben milyen nehézségekbe ütközik, hogy a nemzetállami alapú nacionalizmus továbbra is a kolonizációs mentalitás fogságában tartja-tarthatja a többségi szemléletmódot. Ezért a Miniszteri Bizottság felé a következő felhívással fordul: 16.3. „hosszon megfelelő intézkedéseket annak biztosítására, hogy a tagállamok utasítsanak vissza minden olyan kísérletet, amely az állam etnikai tisztaságának elősegítésére vagy az állam területének, illetve igazgatásának etnikai alapon való megszervezésére irányul, kivéve azon megerősítő intézkedéseket, amelyek célja a nemzeti kisebbségek igazságos képviselője országuk közigazgatásában mind központi, mind helyi szinten.” Ezt az „intelmet” erősíti a 16.4. es paragrafus: „ösztönözze a tagállamokat, hogy hozzák összhangba alkotmányaikat a jelenkori demokratikus európai standardokkal, amelyek elvárják az államoktól, hogy összes állampolgárukat, függetlenül azok etnikai-kulturális háttérétől, integrálják egy polgári és multikulturális közösségbe, és ne szervezzék és határozzák meg magukat kizárólag etnikai vagy kizárólag állampolgári államként.” A Közgyűlés a határokon átnyúló kulturális együttműködést is jogszabályi szintű szabályozást kért. Végül megállapította, hogy a Miniszteri Bizottság felé irányuló megkeresés legalábbis szükséges volt. „A Közgyűlés (17.)

ezért arra kéri a Miniszteri Bizottságot, hogy kérje fel Jean-Claude Juncker urat, hogy az Európa Tanács és az Európai Unió közötti kapcsolatokról szóló, készülő jelentésében, mélyebben foglalkozzon a nemzeti kisebbségek védelmére és jogaik elismerésére irányuló politikák összeegyeztetésének kérdésével.”

Nyilvánvaló, hogy az európai jogi szemlélet nemzeti integrációkra épül, a nemzeti kisebbségek beépítése ebbe a jogrendbe olyan fajta „előzést” jelentene, amelyre a történelmi lemaradás miatt és a politikai dimenziók abszolút túlsúlya miatt a jog nem képes. A politika eddigi megelőzése is szinte a csodával volt határos. Két dolog végiggondolására van szükség: 1. lehetséges-e az EU-alkotmány nélkül továbblépni ebben a kérdésben? 2. Lehetséges-e a kisebbségi politikák monitorizálására szolgáló intézmények nélkül a kisebbségpolitikák reális megváltozása-megváltoztatása, a valóban európai gondolkodásnak megfelelő eljárás, nem pedig a nemzeti keretekben történő látszatintézkedések? Az európai gondolat itt az kellene legyen, hogy a kisebbségek éppen úgy értékteremtőek, mint a többségek...Én azonban, legalábbis rövid távon, euro-szkeptikus vagyok: az, hogy Romániában még egy kisebbségi törvényt sem sikerül elfogadtatni – mert az autonómiákban létrehozott kulturális tanácsok, mint a kulturális autonómiát képviselő javaslattevő szervek létrehozása, azaz ennek paragrafusba-foglalása már lehetetlen –, nos ez jelzi a bűvös határt. Ugyanígy állunk a többször említett kolozsvári állami magyar egyetem létrehozására irányuló minden kísérlet megghiúsításával. Ezek román mentalitásbeli és nemzetpolitikai határok, amelyek mindig a magyarságban – ezt a kommunista hatalom is képviselte itt – a nemzetbiztonságot veszélyeztető tényezőt látnak.

A fentebbi elemzések fényében az a következtetésem, hogy a kisebbségi-közösségi jogok hagyományos emberjogi alapokból filozófiai-logikai világossággal *nem vezethetők le*. Ezeket majd egyszer deklarálni kell, éppen úgy, ahogy az emberi jogokat a nagy elődök kinyilatkoztatták, s el kell fogadtatni a nemzetközi közösséggel. Ugyan miért ne lehetne megtenni? – az európai integráció jogalkotási folyamatai jelentik talán a legnagyobb esélyt.

Dr. Egyed Péter, professzor

Filozófia Tanszékcsoport

„Babeş-Bolyai” Tudományegyetem

Kolozsvár, Románia

JEGYZETEK

1. Ezt az álláspontot képviseli következetesen Andrásy György Nyelvi jogok. (Pécs, 1998.) című monográfiájának általános és különös megfogalmazásaiban. Íme egy elvi megfogalmazása: „(...) a modern állam jogának egésze az adott összefüggésben jobban megfelel – de persze távolról sem felel meg teljesen – a modern állam alapvető eszméinek, így a jogegyenlőség és a diszkrimináció-mentesség elveinek is, mint külön-külön az államok belső joga vagy a nemzetközi jog. A modern állam helyes nyelvi jogának első elemét így nem annyira az ilyen zsinórmértékek műhelyében, az elméletben, nem is annyira az ilyen zsinórmértékek tárházában, az ENSZ emberi jogi rendszerében, hanem inkább a modern jog egészében, a ténylegesen elismert nyelvi jogok együttesében találhatjuk meg.” „Tekintettel arra, hogy a saját nyelv használatához való jog egyetemes emberi jogként való elismerése lényegében csak a már egyébként is elismert legfontosabb implicit és explicit jogok egyszerűsített újrafogalmazását jelentené, aligha emelhetnének ellene kifogást az egyes államok. Ebből a szempontból tehát kivételesen egyszerűnek és kivételesen könnyen megoldhatónak látszik ennek a jognak egyetemes emberi jogként való elismertetése.”

2. Yvonne Bollmann: L'allemand, langue régionale de France? Bastille République Nation. 2001. nov. 19. 6.

3. Jack Donnelly: Human Rights, Individual Rights and Collective Rights. In: Human Rights in a Pluralist World. Mecker Ltd., 1992. 24.

4. J.Herman Burgers: The Function of Human Rights as Individual and Collective Rights. In: Human Rights in a Pluralist Word. Meckler Ltd., 1992. 45.

5. Norberto Bobbio emberi jogoknak szentelt monográfiája, amelyre ezúttal is hivatkozom, a L'età dei diritti. 1990. Giulio Einaudi, Torino, 5-252. Bobbio azonban azért is fontos, mert a 20. század eszmei repertóriumát és ideológiai táráát teljes terjedelmében ismeri és citálja, nemcsak olasz vonatkozásban, lévén, hogy ő maga is végigvitatója a századot. Ezzel kapcsolatban lásd két igen értékes könyvét: Profilo ideologico del '900. Garzanti, 1990, valamint Maestri e compagni. Passigli Editori, Firenze, 1994.

6. A leggyakrabban hivatkozott művek: El fundamento de los derechos humanos. Editorial Debate, Madrid, 1989. (Ez a gyűjtemény egy 1988. április 19-én és 20-án Madridban rendezett konferencia anyagát tartalmazza, G.Peces-Barba Martinez gondozásában. E kötetben az illető szerző alapvető tanulmányt közölt Sobre el fundamento de los derechos humanos címmel, első összefoglalását pedig 1976-ban tette közzé (Derechos fundamentales)

7. Erdő Péter: Vannak-e természetes jogok az emberi jogok mögött? Magyar Tudomány. 1992. 2. 231-232.

8. „Annak elismerése, hogy létezik bizonyos fajta »természetjog« (szekularizált) isteni jog, amelyet semmiféle pozitív jog sem sérthet meg, legalábbis negatív értelemben gyakorlati elkötelezettséget von maga után. Más emberi univerzálék ennyit nem nyújtanak. (Nyilván a filozófiai értelemben vett természetéhez hasonló extenziójú és intenziójú szavunk-referenciánk nincs. – E.P.) Ám még a »természetjognak« is vannak komoly fogyatékségei, többek között (mint Croce rámutatott) az, hogy nem létezik. Heller Ágnes: Az igazságosságon túl. Gondolat, Budapest, 1990. 50. Ennek ellenére elfogadjuk a természetjog eszméjét annak alapján, hogy valami egyszerűen természetesnek – azaz erkölcsileg elfogadhatónak tartunk, vagy nem. Heller Ágnes érveire azt is hozzá kell tennünk, hogy a természetjogra, azaz az emberi jogra vonatkozó normatív elképzelések egyfajta

folyamatosan érvényesített szemantikai konszenzuson alapulnak, amelynek alapján az emberi jogokra rávetítjük az alkalmasnak tartott, a nemzetközi jogrendben elfogadott-érvényesített jogi normákat

9. Földesi Tamás: Aktuálisak-e az emberi jogok? Magyar Tudomány 1999. 2. 135.

10. Törő Csaba a következőképpen fogalmaz: „Egyetlen állam sem kaphat felhatalmazást arra, hogy mindazokat a szenvedéseket zúdítsa állampolgáira, amelyeknek a koszovói konfliktus során tanúi lehetünk. Az államok szuverenitása nem védheti az olyan helyzetek kialakulását és fenntartását, amelyekre nem terjedhetnek ki egyetlen állam jogosítványai sem. Amit egy államnak sincs joga megtenni, az nem lehet önálló cselekvési jogának, szuverenitásának része sem. Következésképpen, ha olyan tűrhetetlen események megakadályozására és felszámolására irányulnak a nemzetközi közösség intézkedései, amelyeket jogszerűen egy állam sem idézhet elő, akkor az ezekben történő arányos és az elérendő célokra korlátozott beavatkozás nem lehet az adott állam szuverenitásának csorbítása.” Konfliktusok rendezése egyetemes értékek kikényszerítésével. Pro Minoritate 2000. Tavasz. 65. A szerző igen érdekesítő elképzelést fejt ki az állami szuverenitás megosztásáról, azaz a kizárólagos joghatóság és a nemzetközi kötelezettségek összefüggésének megteremtéséről.

11. Halmai Gábor: Igazságosság és morális jogok. Magyar Tudomány 1999. 2. 144

12. Kardos Gábor: A pozitívizmuson innen és túl. Magyar Tudomány 1999. 2. 146.

13. Kelemen János: Válasz Ludassy Mária körkérdésére. Magyar Tudomány 1999. 2. 151.

14. Nagy Boldizsár: A fűzfa és a kultúra árnyék. Magyar Tudomány 1999. 2. 154.

15. Vajda Mihály: Vannak-e emberi jogaink? Magyar Tudomány 1999. 2. 158.

16. Így Peter van Dijk a következőképpen fogalmazott: „Mindannyian tudjuk, hogy a tárgykör nemzetközi jogszolgáltatásának és doktrínájának megfelelően, az egyenlőség elve nem vonatkozik csupán a formális, hanem a szubsztanciális egyenlőségre is. Ez nem csupán azt jelenti, hogy azok az egyenlő személyek, akik hasonló helyzetben vannak, egyenlő bánásmódban kell részesüljenek, hanem azt is, hogy amilyen mértékben az állapotuk és a helyzetük eltér, olyan mértékben kell nem egyenlő módon kezelni őket: egy ilyen egyenlőtlen bánásmód éppen egy olyan méltányos eredmény visszaállítását szolgálja, mely figyelembe veszi a helyzet- és állapotbeli különbségeket.) A különböző nemzeti kisebbségi törvénytervezetek értékelése a témakörre vonatkozó nemzetközi egyezményekkel való megfelelés szempontjából.” Magyar Kisebbség, III. évf. 1997. 1-2. (7-8.) szám. 256.

17. Így amikor a magyart, mint a legnagyobb romániai magyar nemzetiséget képviselői az alkotmány kollektív szubjektumaként akarták elfogadtatni, társnemzeti népcsoportként, még a legjobb román elemzők sem értették, hogy miről van szó – egyszerűen kinevették a dolgot, lehetetlen román nyelvi megmódolása alapján („co-popor”, „co-națiune”). Így aztán a különböző kisebbségi törvénytervezetek alkotói rendre visszatértek a bevett terminológiához (nemzeti-etnikai kisebbségek). Ezeknek a tervezeteknek a többsége, ideértve a nemzetközi szakértői véleményezéseket is, megtalálhatóak a Magyar Kisebbség III Évf. 1997. 1-2. (7-8.) számában. Itt jegyezzük meg azt, hogy e tervezetek közül éppen a Romániai Magyar Demokrata Szövetségé találtott a legkönnyebbnek, éppen felemás álláspontja miatt. Amint a tervezetet véleményező Gabriel Andreescu, Valentin Stan és Renate Weber megfogalmazta: „A kisebbségekhez tartozó személyek jogai és szabadságjogai nem lehetnek egy időben közösségi belpolitikai és emberi (szabadság)jogok. 180. Mások, mint J. E. Kuipers, azt hangsúlyozták, hogy ez a törvénytervezet túl politikus, programatikus és általános, nem a meglévő szabályozók tényéből indul ki. A helyes út az lett volna, ha a nemzetközi jogi szabályozók érvényesítésének keresnek jogi realitást a román törvénykezésben.

18. J. Herman Burgers. I. m. 46.
19. Douglas Sanders: Collective Rights. Human Rights Quarterly, 13, (1991.) 368-396.
20. Korunk, 1995. 10. 114-125. Nem tudtam kideríteni, hogy mi lett a sorsa ennek a nagyszerű tervezetnek.
21. *A kisebbségek jogai. Nyilatkozat az etnokulturális és nemzeti kisebbségekre, valamint az őshonos lakosságokra vonatkozó liberális demokrata elvekről.* Magyar Kisebbség, VI. évf. 2000. 3. (21) szám .
<http://www.jakabffy.ro/magyarkisebbsseg/index.php?action=cimek&lappid=168&cikk=...>
22. Forrás: *Bécsi Napló*, 2006. március–április, 5.